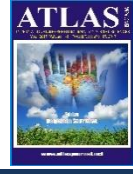

ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN:2619-936X

Article Arrival Date:15.10.2018

Published Date:30.11.2018

2018 / November

Vol 4, Issue:14

Pp:1544-1561

Disciplines: Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences)

STRATEJİK VE TAKTİK AÇIDAN SARIKAMIŞ HAREKÂTININ SEBEPLERİ VE GÜNÜMÜZÜ ETKİLEYEN SONUÇLARI

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE SARIKAMIS OPERATION FROM THE
STRATEGIC AND TACTICAL POINT OF VIEW

Dr. Güray ALPAR

galpar1965@gmail.com

ÖZET

Tarihi olayların değişik kaynaklar incelenerek, tarafsız bir şekilde bütün yönleriyle incelenmesi gerekir. Sarıkamış Harekâtı Türk tarihinde en fazla tartışılan ve hala tartışılmaya devam eden savaşlarından birisi olmaya devam etmektedir. Bunun başlıca nedeni, harekâtın o günlerdeki şartların etkisi altında değerlendirilmemesi yanında taraflı birkaç kaynağa dayandırılarak açıklanmaya çalışılmasıdır. Türk tarihinde “Sarıkamış Harekâtını genel olarak, soğuk iklim koşulları ve teçhizat eksikliği dikkate alınmadan, bir macera hevesi ile “tek kurşun atılmadan verilen 90.000 şehit” kalıbına sığdırılarak anlaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Şüphesiz hiçbir harekâtın kusursuz olduğu iddia edilemez. Ancak bilimsellik; yaşananı somutlaştırma yanında, zaman ve mekân çerçevesinin de göz önüne alınmasını gerektirir. Tarihsel olayların değerlendirilmesinde; duygusallık ve olayı etkileyen tüm ana faktörlerin incelenmemesi bizi yanlışla götüren en önemli sebeplerdir. Bu nedenle duygusal yaklaşarak dramatize etmek yerine, olaylara daha geniş bir çerçeveden bakarak o dönemde bu harekâtı etkileyen ana faktörlerin incelenmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı farklı kaynakları inceleyerek, Sarıkamış Harekâtını öncesi ve sonuçlarıyla değerlendirmek ve bundan sonraki araştırmalar için değişik bir bakış açısı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış, Birinci Dünya Savaşı, Ruslar, Kafkasya, Doğu Cephesi.

ABSTRACT

Historical events must be examined objectively using different sources. Sarıkamış Operation continues to be one of the most controversial and debated battles in Turkish history. The main reason for this is that the operation is not generally evaluated under the influence of the conditions in those days, and trying to explain based on several biased sources. In Turkish History, Sarıkamış is seen as an operation in which the cold climate conditions and the lack of winter equipment were not taken into consideration. Sarıkamış also caused the loss of 90.000 soldiers with barely a shot being fired with the enthusiasm of an adventure. No operation can be claimed to be perfect. However being scientific requires consideration of the frame of time and space. The inability to examine all the main factors affecting the emotional and the event in the evaluation of historical events are the most important reasons that lead us to the wrong. Therefore, instead of dramatizing the events by emotional approach, it is thought to be useful examining the main factors affecting this operation at that time by looking at events from a broader framework. The aim of this study is to examine the different sources and evaluate the operation of Sarıkamış before and by the results and provide a different perspective for subsequent research.

Key Words: Sarıkamış, First World War, Russians, Caucasus, Eastern Front.

1. GİRİŞ

Genelde Sarıkamış Harekâtının dayandırıldığı ana kaynak, Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönme ihtimalinin olduğu bir dönemde aniden ortaya çıkan ve Sarıkamış Harekâtında 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak görev yapan Emekli Yarbay Şerif (İlden)'in önce bir gazetede yayınladığı ve sonradan kitap haline getirdiği “Sarıkamış” isimli eseridir (Bardakçı, 2014: 7,8). Bu anılar Enver Paşa'ya karşı tepkilerin geliştiği o dönemde yazılmıştır. Kitabın yazarı Köprülülü Şerif (İlden) yaş olarak Enver Paşa'dan büyüktür ve Harp Okulundan da ondan önce mezun olmuştur. Enver Paşa Başkomutanlık görevini yerine getirirken, Köprülülü Şerif bir kolordu da Yarbay rütbesi ile Kurmay Başkanı olarak görev yapmaktadır. Eserinde,

Sarıkamış'a çok yaklaşmışken birliği geciktirdiği için Enver Paşa'nın kendisine kızdığından bahseder. Yarbay Şerif Sarıkamış'tan çekilme esnasında direnmiyip esir düşmesinden dolayı Enver Paşa tarafından ordudan atıldığı için de ayrıca Enver Paşa'ya bir kızgınlığı vardır. Bilindiği üzere anılar genelde yazan kişinin bakış açısını yansıtır ve bu anıları yazdıktan kısa bir süre sonra Köprülülü Şerif Afganistan'a büyükelçi olarak atanmıştır. Enver Paşa'nın yaşlarından dolayı ordudan ayırdığı yaşlı subaylar da Enver Paşa'ya karşıdır. Aynı tarafgirliği Enver Paşa'nın Sovyetler ülkesinde yaşayan Türk asıllı vatandaşları üzerinde etkisinden rahatsız olan Ruslar ve direniş nedeniyle imparatorluklarını kaybeden İngilizler de göstermektedirler.

Sarıkamış Harekâtı konusunda Rus kaynaklarının tarafı olmalarına rağmen, Türklere göre daha temkinli olduğu ve harekâtı son safhası hariç, başarılı buldukları görülmektedir. Ruslar özellikle üst seviye komutanlar ile en alttaki küçük rütbeli Türk askerlerini överler ve kolordu, tümen ve alay komutanlarını yetersiz ve ilgisiz bulurlar. Sarıkamış Harekâtı bir dönem belirli kaynaklara bağlı olarak anlatılmaya çalışılsa da son dönemlerde yapılan çalışmalarda olayların daha tarafsız olarak ortaya konulmaya başlandığı görülmektedir.

2. SARIKAMIŞ HAREKÂTINI ELEŞTİREN DÜŞÜNCELER

Bugüne kadar Sarıkamış Harekâtı hakkında yazılan eserlerde genellikle eleştiriler ve harekâtı kötüleme çalışmaları söz konusu olmuştur. Eleştiriler genellikle Enver Paşa üzerine yoğunlaşmaktadır. Konu Enver Paşa'nın bir Alman hayranı olduğu, orduyu Almanları cephede rahatlatmak için savaşa soktuğu, kış şartları için gerekli teçhizat olmadığını bildiği halde Sarıkamış Harekâtını başlattığı, harekât ilerlemediği halde birlikleri zorladığı ve sonuçta ordunun dağlarda donmasına ve savaşın kaybedilmesine sebep olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Hatta bazı akademisyenler Sarıkamış Harekâtındaki yanlışların Ermeni mezalimi için uygun bir ortam hazırladığı, Çanakkale çıkarmasının bile bu hareketin bir sonucu olarak gerçekleştirildiğini öne sürerler. Buna göre ortada tam bir hezimet vardır.

Almanların beklentileri gerçekleşmiş, önemli miktarda Rus kuvveti Kafkas cephesinde tutulmuştur. Ordunun neredeyse tamamı yok olmuş bu bölge Rus işgaline karşı önemli ölçüde savunmasız bırakılmış, bunun sonucu olarak Ruslar doğuda birçok ili işgal etmişlerdir. Türkler için olumsuz olan bu ortam Ermeniler için fırsat yaratmış ve Müslüman ahaliye karşı tedhiş hareketlerine girişmişler bunun sonucunda Ermeni göçü gerçekleşmiştir (Göktepe, 2006:132,133).

Bu kaynaklara göre şehit ve donma sayısı oldukça yüksektir. *Rus Ordusu Komutanı 4 Ocak 2015 tarihinde zafer telgrafını çekerken, 120.000 kişilik Türk Ordusundan sadece 12.000 kişi sağ kurtulmuştu ve 7.000 asker esirdi. Buradan 101.000 şehit olduğu sonucu çıkıyordu (Kahraman, 2006: 87-89).*

Yine ders kitaplarında da bu hareketin tam bir bozgun olduğu konusu işlenir. Örneğin, Kara'ya göre, *"Kafkas Cephesinde savaşın ilanı ile birlikte Ruslar saldırıya geçerek Türk topraklarına girdiler. Başkomutan Enver Paşa'nın yönettiği karşı saldırı felaketle sonuçlanmış. 150.000 kişilik Osmanlı Ordusundan 90.000 kişi soğuk, açlık ve tifüs nedeniyle hayatını kaybetmiştir."* (Kara, 1998:123,124). Lise kitaplarını incelendiğinde de benzer hususlar öne çıkar. Buradaki ifadeler şu şekildedir; *Ruslar Doğu Anadolu'ya saldırdılar. Burada Enver Paşa'nın yürüttüğü karşı taarruz şiddetli soğuklara yeterince hazırlıklı bulunmamak yüzünden başarısızla sonuçlandı. 100.000'e yakın askerimiz donarak öldü (Mumcu, 1991: 191,192).* Meslek liseleri için yazılan bir diğer tarih kitabında da benzer ifadeler ve tek bir kurşun bile atmadan 100.000 askerinin donarak öldüğü ibareleri vardır (Coşkun, 1991: 216,217). Diğer kitaplar ve üniversite ders kitaplarında da benzer ifadeler görülebilir. Buralarda kayıplarda yine 100.000 olarak verilir ve Enver Paşa sorumlusu olarak gösterilir.

Çok acele hazırlanan Sarıkamış saldırısında kış şartları dikkate alınmamıştı. Soğuk, yolsuzluk, hastalık ve beslenme zorlukları Türk askerine Rusların veremediği zararları getirmiş ve 100.000'e yakın gencimiz Allahuekber Dağlarında donarak şehit düşmüştü. Bu büyük başarısızlık Enver Paşa'nın iyi bir asker olmadığını kanıtı idi (Açıköğretim, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, 1998: 48-50).

Yine Turan'ın Türk Devrim Tarihi isimli eserindeki, Sarıkamış Harekâtını başarısızlık olarak nitelendirmektedir ve şöyle demektedir: *“Kafkas Cephesinde başlangıçta dile getirilen umutlar çok kısa sürede yok olmuştu. Türk kuvvetleri ilk mevzilerine çekilirken İstanbul'a dönen Enver Paşa 'biraz çarpıştık' demekle yetinmişti (Turan, 2004: 40).*

Sarıkamış Harekâtının değişik kaynaklar esas alınarak incelenmesinden Türk tarihinin en fazla tartışılan savaşlarından birisi olduğu görülmektedir. Buradaki amaç bir kimseyi övmek veya yermekten ziyade olayın tarafsız bir şekilde incelenerek bütün yönlerinin ortaya konulmasıdır. Zaten Sarıkamış Harekâtı tartışılmış ve tarihteki yerini çoktan almıştır. Buna rağmen her halükârda; “Osmanlı savaşa girmeden durumu idare edebilir miydi? Bu harekât öncesinde taarruz yerine savunma da kalınabilir miydi? Taarruzun başarıya ulaşma şansı var mıydı? Yapılan hatalar ile birlikte saldırıların örnek alınabilecek yönleri de olabilir mi? Gerçekte Allahuekber Dağlarında donan asker sayısı ne kadardı? Sarıkamış'ta Ruslar'da hatalı mıydı? Dünya Savaşının diğer cephelelerinde ülkelerin kayıpları nelerdi? Rusların bu cephede kayıpları ne kadardı ve bu kayıplar sonraki hareketlerini nasıl etkiledi? Rusların geciktirilmelerinin İstanbul, Çanakkale üzerine etkisi ne oldu?” gibi soruların da cevaplarının araştırılması gerekmektedir.

3. OSMANLI ORDUSUNUN SAVAŞA GİRMESİ VE SARIKAMIŞ HAREKÂTI ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER

İngiltere ve Fransa'nın, Alman tehdidini dengelediği 1914 savaşı Rusya'nın hedeflerine ulaşması için uygun bir zamandı. Hedefleri açıklı: “Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek.” Avrupalılar için de Birinci Dünya Savaşı'nın ana sorunu Ortadoğu'yu kontrol etmektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşının esas hedeflerinden birisinin “Osmanlı Mirası” üzerine yapılan bir savaş olduğu görülmektedir.

Osmanlılar 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanlar ile ittifak antlaşmasını imzalanmış, bir gün sonra seferberlik ilan etmiş, ancak 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'deki baskına kadar savaşa girmeyerek tarafsızlığını korumuştur. 4 Ağustos 1914 tarihinde Başkomutanlıktan verilen bir emirle, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı 3. Ordu müfettişliği Ordu Komutanlığı haline dönüştürülmüştü. 9,10 ve 11. Kolordular ile İran sınırındaki Revanduz'da bulunan iki gönüllü kolordu ve Van'da bulunan bir jandarma tümeninden oluşan 3. Ordunun merkezi önce Erzincan, sonra Erzurum olmuş, komutanlığına Hasan İzzet Paşa, kurmay başkanlığına ise Yarbay Felix Guse tayin edilmiştir. Bundan sonra Goeben Savaş Gemisi 11 Ağustos tarihinde boğazlardan girmiş, 27 Ekim tarihinde Karadeniz'e açılmıştır (Özdemir, 2003: 21). Savaş gemisi 29 Ekim'de Sivastopol, Novorossisk ve 30 Ekim'de Odesa limanlarını bombalamış böylece Osmanlı Devleti resmen savaşa girmiştir (Babacan, 2010: 105).

3. Ordu Komutanı savaşın başlamasından önce yayınladığı emirde; Karadeniz filosuna Rusların 29 Ekim'de taarruz ettiği, Rusların her an karadan taarruzlarının beklenmesi ve bu doğrultuda harekâta hazır olunması emrini vermiştir. Bu tarihte Osmanlı'nın elinde ne yeterli insan gücü ne silah fabrikaları ne de yeterli ulaşım şebekesi ile orduyu destekleyecek erzak stokları vardı. Elde sadece vatanlarına bağlı insanlar vardı. Dağılmış kuvvetler ise uzun yaya yürüyüşleriyle Erzurum civarında toplanmaya çalışılmıştır.

11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Sultan Reşat'ın savaş emri, 14 Kasım'da ise tüm İslam âleminin Osmanlı bayrağı altında ortak düşmanlarına karşı Cihat Fetvası yayınlanmıştır. Osmanlı daha savaş ihtimalinin belirmesiyle bir milyon kişiyi askere çağırması ancak bu sayının ancak üçte birini o da Almanların desteği ile silahlandırabilmiştir. Anadolu'nun ortasından doğuya giden demiryolu şebekesi olmadığı gibi Karadeniz de Rus donanmasının üstünlüğü de kırılmamıştır.

Ruslar zaten 1877-78 Osmanlı Rus Harbinden sonra yaklaşık 37 yıldır Kars-Ardahan ve Artvin'i kontrolleri altında tutuyorlardı ve buralara iyice yerleşmişlerdi. Buna Sarıkamış ve Erzurum'da Oltu gibi bazı bölgeler de dâhildi. Gelişmeler üzerine Ruslar 1 Kasım 2014 tarihinde Narman ve Kaleboğazı bölgelerinden sınırı geçerek harekâta başlamışlardır. Bu noktada III. Orduya silah, erzak ve cephane götüren Bezmi-Alem ve Mithat Paşa vapurlarının 6-7 Kasım 1914 tarihinde batmış olmalarından da bahsetmek gerekir. Bu gemiler Doğu Cephesinin ihtiyacı olan malzemeyi taşıyorlardı. Ancak bu batıştan bir hafta sonra gıda, benzin, araç ve cephane bulunan üç vapur dolusu malzeme 3. Orduya ulaştırılmıştır (Hafız Hakkı, 2014: 49).

4. SARIKAMIŞ HAREKÂTINA İLHAM VEREN TANNENBERG MUHAREBELERİ

Tannenberg Muharebesi 26 Ağustos-30 Ağustos 1914 tarihleri arasında gerçekleşen Almanların Birinci Dünya Savaşında kazandıkları en net savaştır. Bu zaferle Ruslar daha başından durdurulmuş, böylece Almanlar Fransa Cephesinde savaşa devam edebilme fırsatını yakalamışlardır. Bu zafer, Rusların Sarıkamış'ta sınırı geçerek Osmanlı topraklarını işgale başlamalarından yaklaşık 2 ay önce kazanılması nedeniyle Sarıkamış Harekâtı için de ilham kaynağı ve model olmuştur. Her iki olay dikkatle tetkik edilirse, sonuçları hariç, birçok yönden birbirine benzer olduğu görülür. Bu nedenle incelenmesinde fayda olduğu değerlendirilmektedir.

Savaş öncesi Rusların demiryolu inşa projeleri devam ediyordu. Ruslar bunun için Fransız parasını kullanıyorlardı. Rusların birliklerini Alman Cephesine nakletmeleri üç ayı buluyordu ve bu süre Almanlara Fransızları savaş dışı bırakıp tekrar Rusya'ya saldırmaları için gerekli zamanı kazandırıyorlardı. Planlar bunun üzerine yapılmıştı. Almanlar İngilizlerin Fransızların yanında hemen savaşa girebileceklerini hesap etmemişlerdi. Herkes savaşın kısa süreceğini düşünüyordu. Öyle ki, Alman İmparatoru askerlere yaptığı bir konuşmada: "*Yapraklar dökülmeden evdesiniz.*" diyordu.

Almanların Birinci Dünya Savaşı için planı, önce kuvvetli olan Fransız cephesinde sonuç alıp sonra daha zayıf olan Rus cephesine yönelmekti. Bu harekât türü askeri anlamda "İç Hat Manevrası" olarak isimlendiriliyordu. Birden fazla cephede savaşıyorsan zayıfa karşı başlangıçta savunmada kal, önce kuvvetliye taarruz et, onu yen ve sonra savunmada kaldığın tarafa yönelerek daha zayıf olanı etkisiz hale getir. Savaş için hazırladıkları "Schlieffen Planı" başlangıçta iyi işlemiş ve Almanlar Paris'e 10 kilometre kadar yaklaşmışlardı ki, Almanların tahminlerinde çok önce Ruslar seferberliklerini tamamlayıp Almanlara doğudan saldırdılar. Almanlar beklemedikleri bir şekilde iki cepheli bir savaşla karşı karşıya kalmışlardı. Bu nedenle iki kolordularını Fransa Cephesinden çekip Rus Cephesine kaydirdılar. Hem Rusların beklenenden önce taarruzu ve hem de İngilizlerin Belçika'nın işgalini bahane ederek savaşın başlamasından 5 gün sonra, Avrupa'da beklenenden önce Fransızların yanında savaşa girmeleri Almanları zor durumda bırakmıştı. Böylece Fransa Cephesi durağan hale geldi ve yıllarca sürecektir kayıplar oldukça fazla olan bir siper savaşlarına dönüştü (Alpar, 2015: 293). Böylece "Schlieffen Planı" daha başlangıçta çökmüş oluyordu.

Ruslar beklenenden önce taarruza başlamışlardı. Rus ilerleyişi karşısında paniğe kapılan Alman General Von Pritvitz Ordusuna derhal Vistül Nehrinin batısına çekilme emri verdi. Almanlar için bu durum Doğu Prusya'nın Ruslar lehine terk edilmesi anlamına geliyordu.

Alman Başkomutan Mareşal Moltke bu duruma şiddetle karşı çıktı ve ordu komutanını görevden alarak yerine emekli General Von Hindenburg'u atadı. Almanlar, esir aldıkları Rus esirlerden Rusların şifre kullanmadan muharebe yaptıklarını öğrenmişlerdi. Bu Ruslar için gerçekten büyük bir hataydı. Almanlar Rus ordusunun ilerlemesini böylelikle daha rahat takip edip buna göre manevralarını geliştirebildiler. Almanların öğrendiği diğer bir husus ise Rus ordusunun sanıldığından daha hantal ve eğitimsiz olduğuydu. Doğu'da ilerleyen Rusların cephede iki ordusu vardı. Almanlar 1. Ordunun karşısına bir süvari tümeni bırakıp bütün güçleri ile Rus 2. Ordusuna taarruz ettiler. Tannenberg Köyü civarında beklemedikleri şekilde bir saldırıyla karşı karşıya kalan Rus 2. Ordu askerleri bataklıklar arasında dağılıp gitti ve dahası Ordu komutanları intihar etti. Bu Birinci Dünya Savaşının en büyük imha harekâtlarından birisi olarak tarihe geçerken, Rus kayıpları 150.000'e ulaşıyordu. Almanlar ise sadece 12.000 kişi kaybetmişlerdi.

5. SARIKAMIŞ HAREKÂTININ PLANLANMASI

Sarıkamış Harekâtının hemen öncesinde kazanılan Köprüköy ve Azap Zaferleri Türklere büyük bir moral vermiş ve Enver Paşa 3. Ordunun taarruz edebilecek güce sahip olduğu kanaatini güçlendirmişti. Ruslar taarruza başlayınca Enver Paşa Rusların geriden takviye almasının mümkün olmadığını düşünüyordu. İstanbul'dan 3. Orduya gönderilen emirde, geniş bir cepheden ilerlemekte olan düşmanın üstün olmadığı ve ayrı ayrı ilerleyen düşman kollarını ezmenin mümkün olduğu belirtiliyordu. Ruslar hatalı bir şekilde kontrolsüz ilerlemişlerdi.

Bu kararda şüphesiz Enver Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı okulu birinci bitiren Hafız Hakkı'nın da etkisi vardı. Hafız Hakkı 3 Kasım 1914 tarihli günlüğünde "Ordu fazla temkinli hareket ediyor. Düşman beş koldan hareket ediyor. Cephesi geniş ve kuvvetleri zayıf, saldırı ile zafer kazanılabilir, kovalanabilir ve Azerbaycan istikametinde ilerlenebilir. Enver'e bu durumu iletim bir emir yazdırdım." diyordu (Aydemir, 2013: 96-99).

Ancak Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, daha önceki Rus harplerinin etkisi ile hala Rusların çok güçlü olduğunu düşünüyordu. İstanbul'dan gelen emri tereddüt içinde uygulayarak Rusları takip etmekte yetersiz kalmış ve böylece Sarıkamış harekâtının başlangıcında önemli bir fırsatı kaçırmıştır. Türk Ordusu burada çekilen düşmanın durumunu iyi keşfedememiştir. Albay Şerif bu tereddüdü; düşmanın Aras havzasında bir tümen, Narman civarında ise bir tugay çapında kuvvetleri varken bunu Ordu Komutanı anlayamamıştı. Hâlbuki karşısındaki bizim 3. Ordumuz altı tümenden oluşuyordu. Kumanda heyeti Ruslara son darbeyi vurmakta tereddüt ederken, aynı komuta heyeti Türk Ordusunu gereksiz yere yer değiştirmiş ve gece yürüyüşleri ile askerinin enerjisini boşuna harcamıştır.

3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın verdiği hatalı karar, emre uymaması ve şikâyetler üzerine Albay Hafız Hakkı Erzurum'a gönderilir. Onun vermiş olduğu raporlar ve değerlendirmeler üzerine Enver Paşa'da 6 Aralık 1914'te Erzurum'a doğru yola çıkar. Durumun incelenmesi sonucu Sarıkamış Harekâtına karar verilir. Sarıkamış Harekât Planını hazırlayıp onaylayan 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, bu harekâtın başlamasından üç gün önce, bu harekâtı yürütmek için kendisinde kuvvet göremediğini gerekçe göstererek, görevinden istifa edince ordunun komutasını Enver Paşa devralmak zorunda kalır. Enver Paşa ise Naciye Sultan'a yazmış olduğu mektupta Hasan İzzet Paşanın cesaretsizliğinden dolayı istifa etmesinden şikâyet ediyor ve bu sebeple bir süre daha bu bölgede kalacağını bildiriyordu (Çolak, 2008: 33).

Aynı tarihlerde Ruslara karşı başka bir fırsat daha kaçırılacaktır.

Enver Paşa 12 Aralık 1914 tarihinde Erzurum'a ulaştığı tarihlerde Rus Çarı da cephedeki morali bozuk askerlere moral vermek için Sarıkamış'a ve oradan sınıra gelir. Gelirken orman içine gizlenmiş bir Osmanlı keşif birliğinin önünden

tehlikeli bir geçiş yapar. Yanlarında çok az bir koruma vardır. Otomobili ile geçen çarı gören keşif birliği “kendinizi belli etmeyin” emri gereği ateş açmaz (Eren, 2005:356).

Almanların, Tannenberg’de kazandıkları zafer Enver Paşa ve arkadaşlarını etkilemişti. Düşmanı kuşatarak imha etmek kulağa çok hoş geliyordu. Enver Paşa 18 Aralık 1914 tarihinde Ordu komutanlığını bizzat üslendi. Enver Paşa’nın beraberinde Kurmay Başkanı Bronsart con Schellendorf ve Harekât Şubesi Müdürü Von Feldmann vardır. Hasan İzzet Paşanın ayrılmasından sonra Ordu Komutanlığı görevini kendisi, Kurmay başkanlığına Schellendorf, ikinci kurmay başkanlığına ise Albay Guse üslendi. Buna göre Sarıkamış’ta Rus ordusu yandan ve arkadan kuşatılacaktı ve ilk hedef Sarıkamış olacaktı.

Bu harekâttan amaç; bahar aylarında gelişebilecek olası bir Rus işgalini önlemek, Rusları tamamen Türk topraklarından atmak, Kafkasya’ya ulaşarak buralarda Rus hâkimiyeti altında yaşayan Türkleri ayaklandırarak Rusları savaş dışı bırakmaktır. Aynı zamanda kuvvet çoğunluğuyla Batı Cephesinde Almanlara karşı tertiplenmiş Rus Birliklerini bu bölgeye çekerek müttefiklerin savaş yükünü azaltmak gibi stratejik hedefleri olan bu taarruzda geniş kapsamlı bir kuşatma harekâtı planlanmıştır. Bu noktada 9 ve 10. Kolordularla Sarıkamış yandan ve geriden kuşatılacaktı.

10. Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı Paşa’nın hazırladığı plan basit ve cesaretliydi. Hazırlanan plana göre; 11. Kolordu ve 2. Süvari Tümeni cephe taarruzlarıyla Horasan bölgesindeki düşmanı tespit edecek, 9 ve 10. Kolordular kuzeyden kuşatıcı manevralar yapıp düşmanın gerisine düşecekti. Bu dönemde Doğu Karadeniz sahil kesiminde çeteler Ruslara ani saldırılarla zayıf ve paniğe kapılan Ruslar geniş sahil kesimini savaşmadan terk etmişti. Buradan esinlenerek Rusların gerisinde Teşkilat-Mahsusa çeteleri, hazırlanan Alay Muharebe Grubu ile birlikte akınlar düzenleyerek karışıklık çıkaracaktı. Başarı süratli hareket ile birlikte 11. Kolordunun düşmanı cephede tutmasına bağlıydı (Uyar ve Erickson, 2014: 491). Harekatın süratle icrası için ağır silahlar ve topçu alınmayacaktı.

Taarruz psikolojik yönüyle askerleri daha canlı tutar. Bu yüzden Ruslara taarruz kararı heyecan yaratmıştı. 9. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Şerif (İlden) hatıralarında bu konudan şöyle bahseder:

“Hafız Hakkı Paşa’nın Kafkasya’ya saldıracağımızı söylemesi üzerine hepimiz heyecanlandık. Derhal her tümen cephe gerisinde küçük ölçekte gece taarruzu eğitimi yaptırmaya başladık. Topçu ve piyade cephanesi Trabzon ve Bayburt’a kadar gelmişti. Kışın şiddetine rağmen kadın ve çocuklar güle oynaya bu cephaneyi özveri ile Erzurum’a kadar taşıdılar. Erzurum’da halkın yardımı ile 15-20.000 fanila, çorap, çamaşır temin edilerek orduya armağan edildi ve halkın bu desteği orduya neşe ve sağlamlık verdi.”

Erzak ve cephaneye yoktu ancak Enver Paşa, ordu geri çekilse bile yiyecek imkânının olmadığını bildiğinden, ilerleme durumunda erzakın Ruslardan ele geçirilebileceğini düşünüyordu ve taarruzun ertelenmesini isteyenlere “Sanki Ruslar o tarihe kadar bizi mi bekleyecekler?” diye karşılık veriyordu (Eren, 2005: 360). Aslında Enver Paşa ordunun gerçek durumunu herkesten iyi biliyordu. Eşine 14 Aralık tarihinde yazdığı mektupta, “Vali ile birlikte sabah erkenden orduyu denetledim. İnsan bunların kıyafetine bakınca nasıl olup da Ruslara kahramanca hücum ettiğine şaşırıyor. Soğuk hatırı derecede, her yeri kaplamış.” şeklinde bahsediyordu.

1914 yılının kışı önceki yıllara göre bölge standartlarının da üzerinde ağır geçiyordu. Sıcaklıklar görülmedik derecede düşmüş ve normalin üzerinde kar yağmıştı. Bu durumda bile

Hafız Hakkı Paşa son aşamada planda ciddi bir değişiklik yaparak Horasan bölgesindeki Rus kuvvetleri yerine daha derinliklerindeki Sarıkamış kasabasını hedef almıştı. Hakkı Paşanın yaptığı plan öncekine göre harekât alanınının 60 kilometre genişletmişti. Sarıkamış Rusların Ana ikmal noktasıydı. Sonraki hedef Kars kalesiydi. Böylece Rusların kaçış imkânı ortadan kaldırılarak, Rus birlikleri imha edilecek ve sonra Kafkaslara yönelme imkânı kazanılacaktı. Sonuçta 1879 Berlin Antlaşması ile kaybedilen toprakların geri alınması bile söz konusu olabilecekti. Plan biraz iyimser koşullara göre hazırlanmış gibiydi. Zaman planlaması iyimserdi ve üstelik Sarıkamış'ta zayıf düşman beklentisi vardı.

Enver Paşa harekâtı 22 Aralık 1914 tarihinde başlatmak ve 24-25 Aralık 1914 tarihinde sonuçlandırmayı öngörmüştü. Böylece hızlı bir harekât ile 3-4 gün içinde Sarıkamış ele geçirilerek nihai sonuç elde edilebilecekti. Ancak ikmal, haberleşme imkânlarının yetersizliği, Ermeni çetelerin faaliyetleri ve olumsuz hava koşulları harekâtın gidişatını etkileyecektir. En önemli engel ise bazı komutan ve subayların başarıya inanmamaları olacaktır.

6. SARIKAMIŞ HAREKÂTININ İCRASI

Oltu'ya doğru ilerleyen Hafız Hakkı Paşa komutasındaki 10. Kolordu başlangıçta biraz zorlandı. Yollar kötüydü ve karla kaplanmıştı. Rus birlikleri direnişleri ise ilerlemeyi yavaşlatıyordu. Oltu'da Rus mevzileri önünde 92 ve 94. Alaylar irtibatsızlık nedeniyle birbirleriyle çatışmaya girmişler ve ağır zayıyat vermişlerdi. Yolunu kaybeden birlikleri bulmak ve istikametini koruması zaman alıyordu. Ancak yine de 10. Kolordu Oltu'yu zamanında ele geçirmeyi başardı. Ancak burada bir hata yapıldı. Hafız Hakkı Paşanın göz yummasıyla askerler şehri yağmaladı. Böylelikle orduyu günlerce besleyecek erzak depoları yağmada yok edildi (Köprülülü Şerif, 2017). Oysa bu yiyecek ve giyecekler Allahuekber Dağlarını aşmada bu kolordu için hayati önemdeydi.

Hafız Hakkı Paşa'nın sebep olduğu diğer bir hata ise doğrudan ve daha kolay olan bir yoldan Bardız'a gitmek yerine, Kosor Boğazı ve Göle istikametlerinde kaybolup gitmesi ve bu esnada 10. Kolordunun Kurmay Başkanı'nın elinde Harekât Planları ile Ruslara esir düşmesidir. Halbuki askeri açıdan her hareketin bir hedefi vardır ve ana hedef dururken küçük hedeflerin peşinden zaman kaybetmek hareketin başarısı açısından tercih edilmeyen bir durumdur. Askerî açıdan bu basit kuralın ihmal edilmesi o seviyede inanılır gibi değildi ve bu ihmalin bedeli ağır olacaktır.

Oysa zaman Türklerin aleyhine geliyordu ve bu yüzden Enver Paşa bir an önce Sarıkamış'a girmek için acele ediyordu. Ancak Enver Paşa'nın atınının üzerinde en ön saflarda ilerleyerek komutanları bir an önce Sarıkamış'a girmek üzere zorlaması alt seviyedeki komutanlar tarafından eleştiriliyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif İlden'in anılarında bu durum açıkça görülür. İlden anılarında Enver Paşa için şöyle diyordu:

“Erlerin durumu görüyordu ancak bilerek ve anlayarak ileri yürüyüş emrini veriyordu. 28. Tümenin başına geçti, zorla yürüttü. Kendisi de önüne tüm kurmaylarını katarak hiç tanımadığı yalçın arazide, karanlıklar içinde Bardız'a doğru başını alıp gitti. Eğer yol üstünde tesadüfen 5-10 Rus bulunsaydı hepsini canlı cansız yakalardı.”

Enver Paşa boşuna acele etmiyordu. Ordunun en üst kademesindeki kişi olarak gecikmenin nelere mal olacağını iyi biliyordu ancak burada Enver Paşa'nın da hataları yok değildi. Bir Başkomutan olarak ordunun en önünde askerlerine örnek olacak şekilde ilerlemesi çok önemli olmasına rağmen, kolordular arasındaki irtibatı sağlayacak şekilde herkes tarafından ulaşılabilir bir noktada bulunması da önemliydi. Enver paşa ise 11. Kolordunun düşmanı tespit etmesi ve her iki kolordunun bir an önce Sarıkamış'a taarruz etmesine yönelik emirler yazıyor ancak bunlar kolordulara çok geç ulaşıyordu. Aynı şekilde kolordulardan gelen

raporlardan da çoğu zaman Enver Paşa'nın haberi olmuyordu. Bu harekâtın başarısı için hayati öneme haiz bir husustu. Komutanın kritik yer ve zamanda istenilen yerde bulunarak muharebenin gidişatına etki etmesi askeri bir kural olduğu kadar, birlikler arası irtibatı ve koordinasyonu sağlama görevi de vardı ve Enver Paşa daha kolay bulunabilecek, ulaşılabilecek bir yerden harekâtı sevk ve idare edebilirdi. Eğer böyle davransaydı hem Hakkı Paşa'nın gereksiz yere cepheyi uzatmasına engel olabilir hem de 11. Kolordunun Horasan'da Rusları tespit etmesini sağlayabilirdi.

Bardız'ın ele geçirilmesinden sonra buradaki 9. Kolordu karargâhında, Enver Paşa ile üst düzey komuta heyeti arasında bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda Enver Paşa halen Sarıkamış'ta bulunan Rus kuvvetlerinin çok zayıf olduğunu belirterek 25 Aralık 1914 gecesi taarruz etme düşüncesini belirtmişti. Ancak mahiyetindeki Alman komutanlar ile 9. Kolordu komutanı İhsan Paşa 10. Kolordu yaklaşıma kadar Bardız'da beklenilmesini teklif etmişlerdi. Onlar gecikme halinde Rusların takviye alabileceğini ve Sarıkamış'taki savunmalarını kuvvetlendirebileceklerini öngöremiyorlardı. Enver Paşa ısrar etti ve harekâta devam edilmesi kararını verdi.

Bu esnada açıkça görüldü ki, 3. Orduda bulunan Alman subayların gayreti bazı Türk subaylarında yoktu. 9. Kolordu Komutanı İhsan Paşa askerinin yorgun olduğunu söyleyerek geceyi dinlenerek geçirmeyi teklif eder. (Buna rağmen Kolordu Komutanı İhsan Paşa daha sonra emirlere aykırı olarak 25 Aralık gecesini dinlenerek geçirecek Ruslara ihtiyaçları olan zamanı hediye edecektir.) 3. Ordu Kurmay Başkanı Albay Felix Guze bu olayı şöyle anlatır:

Bu durum karşısında Başkomutan Vekili fikrini söylemeden Yarbay Feldman ortaya atıldı. "Demir tavında gerek derhal taarruz edip Rusları atmak ve Sarıkamış'a girmek lazımdır!" dedi. Diğer Almanlar da bu fikre iştirak ettiler. Bunun üzerine Enver Paşa "Derhal gece taarruzu yapılınsın!" emrini verdi.

Enver Paşa'nın acele etmesine rağmen daha alt seviyedeki komuta kademesi isteksizdi. Enver Paşa'nın ısrarı sonucu 25 Aralık 1914 tarihinde 9'uncu Kolordu iki tümeni ile Bardız'dan hareket ederek Kızılçubuk köyüne ulaşmıştır. Onlara verilen emir taarruza devamla Sarıkamış'ı ele geçirmektir. Zaten bu esnada Rus Ordusu Başkomutanı Mislayevski geri çekilme emrini vererek Sarıkamış'ı terk etmişti. Mislayevski Enver Paşa'nın yaptığı plandan kurtuluş olmadığını düşünüyordu ve Türkler tarafından esir alınmadan Tiflis'e dönmek ve burada yeniden birlikler oluşturmak maksadıyla geri çekilmişti (Nikolski, 2013: 43). Oltu'daki Rus birliklerinin geri çekilmesi Tiflis'teki Ordu Karargahında büyük üzüntüye neden olmuştu. Burada Hakkı Paşa, General İstomin komutasındaki 15.000 kişilik Oltu Grubunu Ardahan istikametinde geri püskürtmüş ve bu esnada çok sayıda esir, silah ve mühimmat Türklerin eline geçmiş ve bu Türklerin sıkıntısını büyük oranda gidermişti. Ardından Ardahan'ın Türkler tarafından alınması büyük bir yıkım oldu. Sarıkamış, Kars yoluna Türkler ulaşınca Sarıkamış'ın elden çıktığı değerlendirildi. Bundan sonra artık Tiflis yolu açılmıştı. Rusların radyolar sağlıklı çalışmıyordu ve Tiflis'te tam bir panik havası hakimdi. Özellikle Ermenilerin bulabildikleri bütün ulaşım araçları ile geriye kaçmaya çalıştıkları görülmüyordu.

Sarıkamış'ta kalan kuvvetlerin komutanı General Voropanov, Sarıkamış'ı bu şartlar altında elde tutmanın zor olduğunu değerlendirdiğinden; "Gece bütün depoların yakarak geri çekilin." emrini vermişti. Rusların asıl kuvvetleri Horasan bölgesindeydi ve bunlar da erzaklarını "Türklerin eline geçmesin diye" Aras Nehrine dökmüşlerdi. Sarıkamış'ta ise en fazla çoğunluğu yaşlı ve geri hizmette en fazla 3.000 kişilik bir Rus kuvveti bulunuyordu.

Bardız'a girilince, General Mişlayevski Sarıkamış Grubu Komutanlığını bizzat kendisi üstlenmiş ve Aras Nehri kuzeyindeki Sarıkamış Grubu birliklerinin süratle geri çekilmesini, bir kısmının savunmada kalırken, diğerlerinin Sarıkamış Bardız bölgelerine derhal

gönderilmesini emretmiştir. Bu anda işin ciddiyetini anlamışlar ve Sarıkamış'ı kurtarmak için tedbirler almaya başlamışlardı. Mişlayevski bu esnada fazlaca geç kalmış oldukları inancındadır. Ruslar başlangıçta büyük bir hata yapmışlar ve Sarıkamış'ı boş bırakmışlardı. Sarıkamış'ta Rusların gönüllü taburları bulunuyordu. Bunların çoğu yaşlıydı ve ellerinde sadece birer tüfeği ve 15'er fişekleri vardı (Necefoğlu, 2014). İstasyon yakınlarındaki top mermisi depoları ise saldırılarak karşı hassastı. Zaten Türkleri karşısında gören bu gönüllüler direnmeyip kaçmışlardır.

Hafız Hakkı Paşa'nın Bardız'a gelmek yerine kuşatma alanını genişletip gitmesiyle tek başına kalan 9. Kolordu, 25 Aralık tarihinde başlarında Enver Paşa olduğu halde Bardız'dan hareketle Kızılçubuk köyüne ulaşmıştı. Artık Sarıkamış sadece 8 kilometre mesafedeydi ve burada çok az miktarda Rus askeri vardı. O gece taarruz devam etse hedefe ulaşabilecekken inanılmaz bir şekilde Kolordu Komutanı İhsan Paşa ve Kurmay Başkanı Yarbay Şerif (Köprülü), iki tümeni "yorgun olduğu gerekçesiyle" taarruza geçirmedi. Böylece o gece yürüyüşle Sarıkamış'a ulaşan Ruslar avantajlı duruma geldiler. Bunun askeri alanda anlamı kuşatma hareketinin cephe taarruzuna dönüşmesiydi ve tarihi bir fırsat ancak bu şekilde kaçırılabilirdi. Bu nedenle 26-27-28 Aralık 1914 tarihlerinde 9. Kolordunun tek başına iki kolordunun işini başarmak için yaptığı mücadeleler insan üstü gayretlere rağmen sonuca ulaşamadı. Stratejik hatalar taktik üstünlükle giderilemiyordu. Hafız Hakkı Paşa 10. Kolordu ile 25 Aralık'ta taarruz etmesi gerekirken neredeyse 5 gün gecikmişti. Üstelik kuvveti de epey azalmıştı. Bu gecikme önemli bir zamandır. Türklerin taarruzunun gecikmesi ve geçici olarak durması Ruslara ihtiyaçları olan kıymetli zamanı sağlamıştı. Bu Ruslar için beklemedikleri büyük bir kazançtı. Sabah saatlerinde Rusların takviye birlikleri Sarıkamış'a girmeye başlamıştı bile.

Hava kararmaya başlamıştır. 29. Tümen gece taarruzu için harekete geçti. Ancak şartların zorluğu bahane edilerek Tümen kitaları geceyi Sarıkamış yakınlarında ormanda geçirdi. 28. Tümen Komutanı Albay Ziya Bey o gece Rusların gücünü tam tahmin edemedi. Oysa karşısında makinalı tüfeklerle birlikte 4 top vardı. Toplar da oraya tesadüfen getirilmişti ve rasgele ateş açıyordu. Ziya Bey birkaç topçu atışı karşısında duraklamış, çekinmiş ve geriden gelecek kuvvetleri beklemiştir. O soğukta askerin hareket etmesi donmasını engellerdi. Hareket etmesi gereken askerler hareketsiz hale getirilerek dağılmasına ve donmasına neden olunmuştur. Oysa kazanılacak an o andı. Bütün Sarıkamış Harekatının kilit noktası burasıydı. Stratejideki; Zaman, Mekân ve Kuvvet faktörlerinin hepsi burada bir araya gelmişti. Ancak "zaman" faktörü ihmal edildiğinden her şey kaybedildi. Aynı olayı daha sonra Atatürk Çanakkale'de yaşayacak ve cephanesi biten askerlerine "mevzi al!" emrini vererek kazandığı bu zaman içerisinde diğer askerlerin gelmesini sağlayarak harekâtı lehine çevirecektir.

11. Kolordunun verilen görevi başaramaması ise incelenmesi gereken başka bir konudur. Bir komutan; kritik yer ve zamanda istenilen yerde bulunarak, ateşleri kaydırarak veya manevra yaptırarak muharebenin gidişatına etki eder. Askerlikteki görev tipi emir ise komutanla irtibatın bulunmadığı zamanlar için "Nasıl yapılacağını değil, sadece ne yapılacağını" bildiren emirdir. Bu konuda 11. Kolordu Komutanına verilen emir açıktır. "Rus Birliklerini Horasan bölgesinde tutacaksın. Geri çekilmesine ve Sarıkamış'ı takviye etmesine imkân vermeyeceksin." Hal böyleyken, Horasan bölgesindeki 11. Kolordunun birlikleri, fazla bir kayıp vermemesine ve ilave bir Süvari Tümenine de sahip olmasına rağmen, Rusları tespit görevini yerine getiremediğinden Ruslar, buradaki askerlerini Sarıkamış'a çekerek kuvvetlerini takviye etme fırsatını yakalamıştır. Buradaki komutanların ellerinde kuvvetleri olduğu halde Rusları tutamaması affedilir gibi değildir. 11. Kolordu bütün gücüyle cephe taarruzu icra edemediği için Ruslar cepheden birlik çekmiş ve Sarıkamış'a yöneldiği belli olan Türk manevralarına karşılık verme şansını bulmuşlardır (Çakmak, 1936: 52-60). Oysa Rus komuta heyeti bu saldırılarda paniğe kapılmış ve karmaşa içinde çelişkili emirler

vermişti. Ölüm kalım mücadelesinin yaşandığı bir dönemde, “ne yapıp edip” bunların Sarıkamış’ı takviye etmesine imkân vermeyen manevraların bu kolordu tarafından geliştirilmesi gerekirdi. Zaten Kolordu Komutanı daha sonra harekât sırasında pasif kalmasından ve bu yüzden Rusların Sarıkamış’ı takviye etmesinden dolayı Enver Paşa’nın emriyle idam edilecektir.

Bütün bu hata ve olumsuzluklara rağmen subay ve askerlerin gayret ve cesareti ve bazı birliklerini yüksek eğitim seviyesi sayesinde zaferin eşiğine kadar gelinmiştir. 29-30 ve 31 Aralık 1914 tarihlerinde 9. Kolordu olağanüstü gayretlerle Sarıkamış’a girmesine ve birçok bölgeyi ele geçirmesine rağmen Rus kuvvetleri artık takviye edildiğinden Sarıkamış’ı elinde tutmayı başaramamıştır.

Hafız Hakkı Paşa komutasındaki 10 Kolordu da stratejik alanda birçok hata yapmasına rağmen yine de üstün bir gayretle 3.200 kadar askerle Allahuekber Dağlarını aşmayı başarmış, 28 Aralık tarihinde Selim ilçesindeki tren istasyonunun ele geçirmiş ve demiryolunu imha etmiştir. Bu esnada 2000’den fazla esir ile 8 top ve 13 makinalı tüfekle birlikte bol miktarda cephane ele geçirmiştir. Ancak kolordu elde kalan mevcudu ile Sarıkamış’ı ele geçirme imkânını artık kaybetmiştir. Burada Ruslar artık toparlanmış ve 15.000’den fazla asker ile 34 top ve onlarca makinalı tüfeği burada toplamışlardı. Buna rağmen Türk Kuvvetleri taarruzi bir ruhla Sarıkamış’a girerler ve süngü savaşları ile Ruslara önemli kayıplar veririrler. Rus Albay Kravçenko bu esnada öldürülür. Kenar mahalleler ve istasyon ele geçirilir. Ancak askerler Sarıkamış’a girer girmez askerler yiyecek bulmak için sokaklara dağılır. Stratejik alanda yapılan hataların taktik alanda üstün gayretler gösterilse bile giderilemeyeceği kuralının en uygun örneği bu kolordunun harekâtında açıkça görülür. Artık kuvvetin büyük çoğunluğu elden çıkmış ve Ruslar karşısında durum üstünlüğü kaybolmuştur. Türkler buna rağmen ölümüne taarruz etmektedir ancak geri çekilme kaçınılmaz hale gelmiştir. Geri çekilme esnasında 9. Kolordu’ya 10. Kolordunun geri çekilmesi için himaye görevi verildi. Hafız Hakkı Paşa son anda ateş altında atıyla geri çekilerek esir düşmekten kurtulmuştur. Her şeye rağmen son ana kadar cepheden kaçış olmamış, geri çekilme bile düzenli bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

8. SARIKAMIŞ HAREKATININ SONU

Bardız’dan Sarıkamış’a taarruz eden 9. Kolordunun muharebe gücü üçte birinin altına düşmüştü ve Rus savunmasındaki topçu desteği daha kuvvetliydi. Ruslar demiryolu ağının sağladığı avantajdan istifade ile daha rahat takviye yapabiliyordu. Sarıkamış içinde ve civarında savaşan Türk birliklerinin bazılarının mevcudu %10’un altına düşmüştü ama inanılmaz bir şekilde büyük bir inanç ve irade ile çekilmeden hala savaşa devam ediyorlardı. General Fahri Belen’in ifade ettiği gibi, “*Tarihte hiçbir ordunun mevcudunun yüzde 90’ını kaybettiği halde yerinde direndiğine dair örnek bulmak zordu.*” Ancak artık devam etmek gereksizdi. Bu yüzden 05 Ocak 1915 tarihinde artık taarruz edecek gücü kalmayan birliklere geri çekilme emri verildi ve Enver Paşa komutayı Hakkı Paşa’ya bırakarak Zivin yoluyla 11. Kolordunun durumunu görmek üzere geriye hareket etti.

9. Kolordunun umutsuz direnişi ile 10. Kolordu geri çekilebildi. Artçı birliklerin fedakârlığı sayesinde Ruslar takip harekâtı icra edemedi ve 3. Ordunun geri kalanları kendini kurtarabildi. Nasıl eleştirilirse eleştirilsin, ordu çekilirken bile düzenliydi ve bozgun yaşanmamıştı. 9. Kolordu Sarıkamış üzerine taarruzu tek başına gerçekleştirmek için olağanüstü bir çaba ile taarruza geçmiş, 5 Ocak 1915 tarihine kadar taarruzlarını sürdürmüş, Yukarı Sarıkamış bölgesini ele geçirmiş, sokak muharebeleri yaparak Ruslara önemli darbeler vurmuştu. Bu muharebeler kolorduyu tükenme noktasına getirse de diğer kolordunun çekilmesi için fedakarca buldukları noktalarda direndiler. Sonunda geri çekilmeyen 9. Kolordu ve üç tümen karargâhının sağ kalan personeli Kolordu Komutanı İhsan Latif

(Sökmen) Paşa ile beraber esir düştüler. Esir düşenler arasında Kurmay Başkanı Yarbay Şerif'de bulunuyordu. Geri çekilmemeleri ve son ana kadar direnmelerinde Enver Paşa'nın sert tavrı, mutlak itaat isteği, subayları sorgusuz sualsiz idam ettirmesi veya Divan-ı Harbe vermesinin yarattığı korkunun büyük payı vardı. Bu baskı yüzünden bu kolordunun subayları geri çekilmeyerek piyade askeri gibi son ana kadar savaşa devam ettikleri ve esir düştükleri sonradan yazılan anılardan anlaşılmıştır.

Bazı yazarlar bu harekât sonucu en az iki sene boyunca Ruslara karşı bir karşı taarruz harekâtı imkânının kalmadığını ifade ederler. Ancak aynı durum Ruslar için de geçerlidir ve bu harekât esnasında verdikleri 32.000'den fazla kayıp nedeniyle tekrar ileri harekâta başlamaları 13 ay sonra olacaktır.

Aslında Rus Ordusu I. Dünya Savaşı başlamadan önce Erzurum istikametine ilerlemeye başlamıştı ve ilerleyen Rusların durdurulması için bir harekât icra edilmesi zorunlu gözükiyordu. Kaldı ki, Rusların demiryollarını kullanarak Sarıkamış bölgesindeki kuvvetlerini takviye imkânı vardı ve bu takviye yapılmadan buraya bir harekât yapmak gerekiyordu. Bu bakımdan Sarıkamış üzerine harekâtı eleştirmek biraz haksızlık gibi görülmektedir. Diğer taraftan Çanakkale Savaşları esnasında Sarıkamış bölgesindeki kuvvetlerin de Batum limanından İstanbul boğazına sevki ile "İstanbul'a iki cepheden saldırıp ele geçirme" planı vardı ve Sarıkamış'a yapılan harekât bunun gerçekleşmesi önleme açısından stratejik bir kazanımdı. Nitekim İngiliz Savaş Bakanı Kitcehener, müttefiklerin beklediği İstanbul'a yönelik saldırıyı gerçekleştiremedikleri için Ruslara sitem ediyordu. Sean Mc Meekin'e göre Ruslar, Çanakkale Savaşı boyunca bu bölgeyi etkileyecek muharebe sahasında hiç görülmemişlerdi (I. Dünya Savaşında Rusların Rolü, 2013: 165-173). Gerçekten de Rusların Sarıkamış'ta aldıkları darbe onları zayıflatmış ve takip güçlerini ortadan kaldırmıştı. Bu bakımdan Sarıkamış Harekâtının stratejik düzeyde "İstanbul'u Uzaktan Savunma Planı" olarak hedefine ulaştığı söylenebilir. Harekât sonunda Rus ordusu ağır bir darbe almış ve bunun sonucu çekilen Türk birliklerini takip edememiş, Horasan, Narman ve Köprüküyü kaybederek savaştan önceki sınırlarına çekilmiştir. Savaş ve çekilme esnasında Türk Ordusunda bozgun yaşanmamış, kontrol kaybedilmemiştir.

Rus Ordusu kendi kayıplarını 22.000 kayıp, 7.000 kişi de donmuş olarak vermiş 3.000 civarında da esirleri olduğunu bildirmişlerdir. Rusların toplam kayıpları 32.000 civarındadır. Bu rakamın 40.000'i geçtiği de söylenmektedir. Bu konuda araştırmalarıyla tanınan Konukçu'ya göre Rus kayıpları 20.000 ölü, 9.000 donma, 12.000 hasta ve 3.000 esir olmak üzere 44.000'dir (Konukçu, 2010). Üstelik kaybedilenler savaş tecrübesi oldukça fazla olan askerlerdir. Diğer taraftan 3. Ordu Kurmay Başkanı yardımcısı Guze'nin Harekatın hemen sonrasında verdiği rakamlara göre Türk Ordusunun kayıp sayısı 17.000'dir. Bu harekatın hemen sonrasında verilen bir bilgidir. Ancak Guze daha sonra yazdığı hatıratlarında bu rakamları 30.000 şehit, 7.000 esir olarak düzeltir. 42.000 asker ise geri dönmüştür. Geri kalanlar kayıp ve kaçaklardır. Guze'nin rakamları Rusların kayıtları ile hemen hemen örtüşür ve resmi bilgilere sahip birisi olarak daha gerçekçi görülmektedir. Diğer taraftan Kars Valisi Ziboviç'in emriyle Sarıkamış'ta Türklere ait şehitler de toplanmaya çalışılmış ve yaklaşık 12.000 Türk askeri toplanabilmiştir. Genelkurmay kayıtlarına göre 3. Ordunun mevcudu 118.000 olup bunun sadece 67.000'i muhariptir. 67.000 kişiden irtibatı kaybolan bir kısmı geri toplandığında ordu mevcudunun 42.000'e ulaştığı rapor edilmiştir. Bir kısım asker firar etmiştir. 30.000 kayıp, 7.000 esir olduğu tespit edilmiştir. Konukçu'nun tespiti de bu doğrultudadır.

Türk ordusunun kayıpları söylendiği gibi 90.000 değildir. Genelkurmay'ın kayıtlarında da 90.000 kayıp bilgisi yoktur. Araştırmacıların tespitleri 50.000'i geçmemektedir. Ağır soğuk şartlarının dışında kolera ve tifüs de ordunun telef olmasına sebep olmuştur. Sarıkamış'ta savaşan çok büyük kahramanlar tarihte

mütevazı yerlerini almışlardır. Eli kalem tutmayan askerler Sarıkamış ile beraber hatıralarını yazmaya başlamışlardır. ABD Wespoin Askeri Harp Okulu'nda Sarıkamış Harekâtı stratejik plan olarak derslerde okutulmaktadır.” (Konukçu, 2013).

Konukçu'nun Sarıkamış Harekâtının gerekliliği konusundaki tespitleri de şu şekildedir:

“Rusların asırlar boyunca en büyük hedeflerinden biri sıcak denizlere inmektedir. 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı iki önemli cephede savaşmıştır. Bunlar; Çanakkale ve Sarıkamış'tır. Sarıkamış biter, Çanakkale başlar, Çanakkale biter Millî Mücadele başlar. Bütün bu cephelerde aynı kadrolar ve subaylar savaşmıştır. Savaşa girmedi Enver Paşa'nın tutumu ne olursa olsun, Sarıkamış'ta savaşa istesek de istemesek de girecektik. Biz davranmasaydık zaten Ruslar bize saldıracaktı. Harekât başarıya ulaşıyaydı Rusya çökerdi.”

Balkan Savaşlarındaki yenilgiden ve düşülen durumdan sonra, Sarıkamış'ta zamanın büyük devletlerinden Ruslara karşı elde edilen taarruz ruhunun gerçekten incelenmeye değer olduğu düşünülmektedir.

9. RUS KAYITLARINA VE GÖRÜŞÜNE GÖRE SARIKAMIŞ HAREKÂTI

Türkiye de Sarıkamış Harekâtı ile ilgili yazılan eserler incelendiğinde bunların çoğunun Harekâtın planlama ve icrasına olumsuz yaklaştığı görülmektedir. Oysa Rusların yapmış oldukları değerlendirmeler daha duygusallıktan uzak ve gerçekçidir. Sarıkamış Harekâtını konusunda Türklere oluşturulan olumsuz görüşlerin aksine Ruslar, planı cesur ve cüretli bulur (Aksun, 2008: 115,116).

Bu cephede Ruslar daha önceki dönemlerdeki kadar güçlü değillerdi. Ruslar kuvvetlerinin çoğunu batıda Almanlara karşı ayırmışlardı. Kafkas Cephesinde Rus kuvvetlerinin miktarı toplam Rus kuvvetlerinin sadece yüzde üçü kadardı.

Türklerin Sarıkamış'a taarruzları Rusları şaşkına çevirmişti. Rus Ordusu Kurmay Başkanı, Albay Maslofski Sarıkamış'a yapılan Türk taarruzları sonucunda düştükleri durum konusunda şöyle diyordu:

Sarıkamış'ta vaziyet pek kritik bir şekilde almıştı. Fakat Türkler bugün taarruza devam etmeyerek, Yukarı Sarıkamış'ı işgal etmekle yetindiler. Sonradan anlaşıldığına göre 9. Türk Kolordu Komutanı İhsan Paşa, Rusların direnişleri üzerine, Sarıkamış'ta Rus kuvvetlerinin kuvvetli olduğunu zannederek, kesin taarruzu yapmak için bütün kolordu kuvvetlerinin gelmesini beklemiştir. Türkler Sarıkamış'ta demiryolunun 600 adım yakınlarında Turnagöl Dağı eteklerini işgal etmişler, demiryolu hattı ve Kars yoluna hâkim sırtları ele geçirmişlerdir. Bu hattın hemen altı levazım ve cephanelerimizle doluydu ve Sarıkamış Grubumuzla Tiflis arasında her türlü irtibat kesilmişti. General Milayevski ise bu durum karşısında kıtaları bırakarak Tiflis'e girmeye karar vermişti.

Gerçekten de Rus ordusu komutanı kurtuluş imkânı kalmadığını düşünerek geri çekilmişti. General Mişlayevski o derece korkmuştur ki, bütün kıtalara geri çekilme emri vermenin yanında, Tiflis'e varır varmaz orada şehir meclisini toplamış, Türk tehlikesinden bahsedince Tiflis'te büyük bir panik başlamış kaçmak isteyen halk istasyonlara yığılmıştır. 29 Aralık 1914 günü Sarıkamış'a girmeyi başaran Hafız Hakkı Paşa komutasındaki 10. Kolorduya bağlı askerler yiyecek bulma derdi ile şehre dağılınca Ruslar tarafından karşı taarruzla geri atılmışlardır.

Harekatın başarıya ulaşmamasındaki en önemli sebeplerden birisi şüphesiz bazı birlik komutanlarındaki inanç eksikliğiydi. Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski'nin Sarıkamış Harekâtı değerlendirmesi bu bakımdan dikkate alınmaya değerdir:

Enver Paşa'nın Sarıkamış bölgesine, makinalı tüfek ve az sayıda topçu ile desteklenen 30-35.000 kişilik bir kuvvet sevk ettiği anlaşılmaktadır. Bu kuvvet harekâtı tamamlamak ve başarmak için yeterliydi. Ancak bazı Türk komutanlar Ruslar gibi azim ve moral sahibi değildi. Enver paşa bu hususu hiç dikkate almamış ve harpte manevi unsurun büyük kıymet ve önemi hakkındaki kuralları unutmuydu. Kolordu komutanlarından itibaren aşağı doğru ast komutanlar Enver Paşa tarafından kendilerine verilen ve büyük özveri isteyen görevleri başaramamışlardı. Örneğin 26 Aralık'ta 29. Tümen Komutanı Albay Arif Baytın, Sarıkamış'ta Rus Yüzbaşı Mushelof'un iki topla açtığı ateşe şaşırarak, kendisine tam ve kesin bir başarı getireceği kesin olan Sarıkamış harekâtını durdurmuştur. Küçük komuta heyeti ve erlere gelince onlar tarihi sabır tahammüllerini göstermişler, dondurucu ve telefonların bile işlemediği soğuklarda iki üç hafta süreyle bir barınaktan yoksun kaldıkları zamanlarda bile durmadan muharebe etmişlerdir.

Her şeye rağmen ortada tarihe mal olan bir kahramanlık destanı vardır. Rus General Nikolski anılarında Türk Komutanların, başlarında Ordu Komutanı olduğu halde, en zor taarruzları dahi cesurca yaptıklarını söyleyerek, Türklerin kahramanlıklarını övmüştür (Sarıkamış Harekâtı, 1935). Nikolski anılarında şu şekilde bahsetmektedir.

“Durum çok vahimdi, kuvvetli ve atılgan Türkler Kars'dan gelen demiryolunu kontrol altına almıştı. General Milayevski durumun vahim bir hal alması üzerine geri çekilme için emir verdi. Gece Türkler sırtlardan aşağı indiler, istasyona, köprüye ve Kartal Dağına taarruz ettiler. Türkler geri çekilen Rus taburunun ardından Sarıkamış'a girdiler ve Sarıkamış çevresini ve 156. Piyade Alayı kışlasını ele geçirdiler.”

10. Değerlendirme

Bir savaş için değerlendirme yapılırken; gerçekleşen tek bir muharebenin neticesine değil, savaşın bütününe ve ulaştığı stratejik sonuçlara bakmak gerekir. Birinci Dünya Savaşına girerken herkes Osmanlının zayıfladığını düşünüyordu. Kültür önceki kuşaklardan aktarılan, değerli bulunan, insanın yapısını, düşüncelerini ve eylemlerini etkileyen bütün hususları kapsar (Alpar, 2013: 95). Osmanlı geçmişinden aldığı birikimle, kendisini en zayıf anında ve savaş sırasında geliştirdi ve bu savaşlarda şaşırtan taraf oldu.

Gerçekten de savaşa bir zorunluluk olarak Almanların yanında katılarak Çanakkale boğazını kapadı ve Rusları çökertmek yanında; Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da İngiliz kuvvetleri ile savaşarak İngiliz İmparatorluğunun gücünü tüketti (James, 2001: 296-299). Öyle ki, Sarıkamış taarruzu icra edilirken, daha küçük Osmanlı birlikleri gayri nizami birlikleri de yanına alarak paniğe kapılan Rusları kovalayarak İran'a girmiş ve çoğunluğu Azerilerden müteşekkil Urmiye bölgesini ele geçirmiştir (Niccolle, 35). Savaşın sonunda bile Osmanlı ordusu İran harekâtına devam etmekteydi. Osmanlı son anda bile düşmanlarına boyun eğmemişti.

Diğer taraftan Sarıkamış'ta belki Rus Ordusu imha edilememişti ancak Rus ordusuna vurulan darbe sonucu Rusların Çanakkale Harekâtını destekleyecek güçleri kalmamış ve gecikmeler nedeniyle İstanbul'a Karadeniz'den yapılması düşünülen çıkarma harekâtı yapılamamıştır. Böylece Çanakkale'de sadece tek cephede savaşılmış ve zafer kazanılmıştır.

Şunu açıkça belirtmekte yarar var ki, her şeyden önce Enver ve Hafız Hakkı Paşaların küçük yaşlarda kademeleri atlayarak üst makamlara gelmesinin ve tecrübe eksikliklerinin bu muharebelere olan olumsuz etkisi açıkça görülür. Şüphesiz Enver Paşa atılgan bir şekilde en ön saflarda askerleri gayrete getirmek için mücadele ederken, yeri belli bir karargâhının olmaması kolorduların birbirleri ile uyumlu bir şekilde harekâtını sağlayamamıştır. Bir muharebe esnasında komutanın en iyi sevk ve idare edebileceği yerde bulunması bilinen bir kural olduğu halde, ne yazık ki komutanla irtibat sağlanamamış, Hakkı Paşa Bardız'a gelmek yerine Ardahan'a doğru harekâtı uzatmış, Horasan bölgesinde Rusları tespit görevi bulunan 11. Kolordu ise bunu başaramayarak Rusların Sarıkamış'ı takviye etmesine neden olmuştur. Yaşça kendisinden büyük kolordu, tümen ve alay komutaları ile karargâh subaylarının Enver Paşa'nın komutanlığını sürekli sorgulamaları da üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. Harp Okulu mezuniyet önceliği ve her rütbede belli bir süre kalınarak tecrübe kazanılması Türk Ordusunun bir geleneği olduğu bilinmesine rağmen, bu tecrübenin kazanılmadan hızla rütbe alınmasının ordu personeli arasında yarattığı olumsuz etki bu hareket esnasında en açık biçimde ortaya çıkar.

Birinci Dünya Savaşına girişte Enver Paşa'nın sorumluluğu inkâr edilemez. Ancak İngilizler'in Osmanlı Devleti ile ittifak kapılarını açmadan kapadığı da bilinmektedir. Sultan Osman ve Reşadiye gemileri paraları teslim edildiği ve tamamlandığı halde onur kırıcı bir şekilde Osmanlılara teslim edilmemiştir. Fransızlar yanında savaşa girme çabaları da sonuç vermemiştir. Aynı şekilde 1914 yılı mayıs ayı başlarında Rus Çarı Nikola'yı ziyaret eden Talat Paşa'ya karşı da aynı şekilde ittifak yolları kapanmıştır. Osmanlı yalnız ve müttefiksizdir. Savaşa girmesi istenilmiyordu çünkü savaş sonunda paylaşılacak olan zaten Osmanlı topraklarıydı. Rauf Orbay'da 1. Dünya Savaşına girişi bir zorunluluk olarak kabul eder (Orbay, 2009: 45) ve Enver Paşa'nın savaşa girmenin ve Sarıkamış yenilgisinin sorumlusu olarak gösterilmesine karşı çıkarak şöyle der: *“Şunu ifade edeyim ki, Enver Paşa fevkalade dürüst ve vatanseverdi. Onu itham ettikleri tek konu memleketi harbe sokmasıdır. Bence bu itham da geçersizdir. Almanlar da bizi bırakmış olsalar bittik demektir. Bence savaş girmemiz kesinlikle zorunlu idi (Kocaoğlu, 2005: 11).”*

Akıbet daha başından belli değildi. Alman, İngiliz ve Fransız generallerin savaşlarda verdikleri zayıfla karşılaştırıldığında bu savaştaki zayıflık oldukça küçüktür. Plan cüretkâr ancak aptalca değildir (Allen ve Muratoff, 1953: 250). Zaten Ordu savunmada kalsa da onları besleyecek yiyecek yoktu. Taarruz ederek yiyecek ve malzemelerin Ruslardan ele geçirilmesi planlanmıştı.

Sarıkamış Harekâtı genelde yapılaş şekliyle değil daha çok ne kadar imkânsızlıklar içinde yapıldığı üzerine yoğunlaşmıştır. Bir olayı zıddı ile birlikte düşünmek gerekir. O dönemde İngiltere ve Fransa Çanakkale'ye güneyden harekât planlarken, Rusların da kuzeyden İstanbul'a çıkmasını bekliyorlardı. Sarıkamış Harekâtı nedeniyle Ruslar buna fırsat bulamadılar. Bu nedenle bu harekât yapılmasaydı iki cephe savaşın Türkler için Çanakkale'de başarı mümkün olmayacaktı. Böylece Ruslar İstanbul'a ve Boğazlara hâkim olacak, Çarlık Rusya'sı devrilmeyecek ve Türkler milli mücadele imkânı bile bulamayacaktı.

Tartışılması gereken diğer bir konu da, “tek kurşun atmadan verilen 90.000 şehit” söylemidir. Bu söylemin; mevcudunun yüzde 90'ından fazlasını kaybettiği halde vatani için çarpışan, Sarıkamış istasyonunu ele geçiren, Sarıkamış'a girip sokak savaşları yapan askerler için yapılabilecek en büyük haksızlık olduğu değerlendirilmektedir. Kaldı ki, Enver Paşa'ya kin duymak ayrı bir olay, bu askerlerin yaptıklarını görmemezlikten gelmek ayrı bir şeydir. Yabancı yazarların da belirttiği gibi bu harekât esnasındaki kayıplar ve hatalar abartılmaktadır. Hiçbir harekâtın mükemmel bir şekilde planlandığı ve uygulandığı görülmemiştir. Buna zamanın gelişmiş Avrupa orduları da dâhildir ve Dünya Savaşında Avrupa cephesi yapılan bu hataların uygulama alanı olmuştur.

Sarıkamış Harekâtı hem kazanana hem de kaybedene büyük kayıplar verdirmiştir. Rus Ordusunun kayıpları da 32.000'den fazladır (Çolak, 1961: 61-62). Üstelik bunların çoğu savaş tecrübesine sahip olanlardır. Bu kayıpların telafisi Ruslar için de bir yıldan fazla bir süre bulacaktır. Türk tarafının kayıpları konusunda 30.000 ile 90.000 arasında rakamlar verilirken Guse, Rus kaynaklarına dayanarak Osmanlı Ordusunun asıl kayıplarının firarlardan oluştuğunu bildirmiştir. Nitekim Ocak 2015 ayında sadece Erzurum'da bulunabilen asker kaçaklarının mevcudu 12.000'dir. Türk kaynaklarına göre de Ruslar muharebede 7000 esir almışlar ve muharebeden sonra 23.000 Türk askerini gömmüşlerdir. Tarafsız kaynaklar değerlendirildiğinde bu muharebeler esnasındaki Türklerin kayıplarının 30.000 ile 50.000 arasında değiştiği görülür.

Gerçekte harekât planının uygulanması imkânsız değildir ve son derece mantıklı gerekçelere dayanmaktaydı. Enver Paşa'nın bu harekâta sırf Almanların savaş yükünü hafifletmek için girdiği de iddia edilse de bunun doğru olmadığına dair beyanlar vardır. Enver Paşa'nın yanında Harekât Şube Müdürü olarak görev yapan İsmet İnönü bu konuyla ilgili olarak: *"Enver Paşa Harbiye Nazırı olarak büyük işler başarmıştır. Orduyu ıslah etti ve başarılı oldu. Orduyu siyasetten ayırdı. Meziyetleri olan iyi bir asker, iyi bir subay ve iyi bir insandı. Vazifesine bağlı, çalışkan ve korkusuz bir kahramandı. Almanlara tabi olma bir yana Almanlar ondan daima çekinirdi. Atatürk ile arasında bir sorun olduğunu da sanmıyorum."* demiştir. Gerçekten de Dâhiliye Nazırı bir gün Enver Paşa'ya, *"Size bir şey olursa orduyu kime emanet edelim."* diye sorduğunda Enver Paşa tereddüt etmeden *"Mustafa Kemal"* demişti.

Enver Paşa'ya yönelik asıl eleştiriler onun Anadolu'da başlatılan kurtuluş harekâtına karışacağı yönünde olmuştur. Hâlbuki Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta bu ihtimali ortadan kaldırıyordu: *"Duyuyorum ki benim, sizin başarısız olmanızı bekleyip, Anadolu'ya gelip ordunun başına geçeceğimden korkuluyormuş. Namusum üzerine yemin ederim ki tek duam ve düşüncem sizin ve ordumuzun başarısıdır."* Diğer taraftan Atatürk'te Enver Paşa ile ilgili tek bir olumsuz söz sarf etmediği gibi, Çankaya'da Enver Paşa aleyhine konuşan birisinin sözünü keserek, *"O bir güneş gibi doğmuş, bir grup ihtişamı ile batmıştır."* demiştir. Yine Atatürk, Enver Paşa'nın öldüğünü duyunca da gözlerini ufka döndürerek, *O ölmemiş şehit olmuştur."* diyerek ona Enver Paşa ile ilgili bir problemi olmadığını açıkça göstermiştir (Tekin, 2017: 11).

Şüphesiz Enver Paşa'nın devletin yönetim kademesindekilerin sorumluluğu vardır. Ancak koskoca bir imparatorluğun tarihten silinmesinin sorumluluğunu da sadece tek bir kişiye yüklemek de pek uygun değildir. Kaldı ki, Sarıkamış'ta savaşı kaybetmekle suçlanan Enver Paşa Çanakkale Savaşını da yöneten komutandır ve bu savaşta Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekilidir.

Sarıkamış Harekâtı konusunda doğru bir değerlendirme yapılamamasının önündeki en büyük engelin, büyük ölçüde İttihatçılar aleyhine adeta bir karalama ve linç kampanyası başlatıldığı mütareke döneminde yazılan eserler dolayısıyla olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında özellikle Sarıkamış'ta 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif Köprülü'nün Enver Paşa'ya duyduğu kin nedeniyle yazdığı eser dikkat çekmektedir. Enver Paşa'dan yaşça büyüktür. Esir düştüğü için esaretten dönüşte Enver Paşa tarafından ordudan ihraç edilmiştir. Enver Paşa'nın tekrar yurda dönme ihtimalinin olduğu günlerde şahsi hislerinin etkisiyle hatıralarında Enver Paşa'yı kötülemiştir. Anılarını yazdıktan sonra Afganistan'a Büyükelçi olarak atanması ise dikkat çekicidir.

Enver Paşa hakkında olumsuz haberlerin esas kaynağını İtilaf Devletlerinin yaptığı yoğun propaganda faaliyetleri oluşturmaktadır (Sarısaman, 1999: 115). Bunun başlıca nedeninin Enver Paşa'nın bu ülkelerin Türklerle ilgili planlarını bozması olduğu açıktır. İngilizler

çıkarlarını engellediği için Enver Paşa'ya düşmandır. Ruslar da Enver Paşa'ya kendilerini etkileyecek düşünceleri nedeniyle düşmandır. Ruslar bu yüzden Orta Asya Türklerine yönelik olarak “*Enver Paşa Türk Halkının Düşmanı*” adıyla bir Viladimir Kordin rejisörlüğünde bir film yapıp, 1920-1930 yılları arasında gösterime sunmuşlardır (Bölükbaşı, 2015: 96). Bunun dışında Enver Paşa'yı sevmeyen kesimlerden birisi de o dönemde Ruslarla iş birliği içerisinde olan ve gerek cephede gerekse cephe gerisinde Türk halkına karşı eylemler gerçekleştiren bir kısım Ermenilerdir. Sarıkamış Harekâtından sonra Ermeni ayaklanması ihtimali ve Rusların bu konudaki umudu önemli ölçüde kırılmıştır (Bölükbaşı, 2015: 38). Bu nedenle bazı itham ve kötülemelerin, Ermeni Tehcirinin istismarını da Sarıkamış üzerinden yürütmeye çalışan grupların amaçlı çalışmalarının bir sonucu olduğu düşünülebilir.

11. SONUÇ

Bu çalışmadaki amaç herhangi birisini aklamak veya sorumlu bulmak olmayıp doğruyu doğru olmayandan ayırarak bilgi ve belgeleri bir düzen içerisinde bir araya getirmektir. Şüphesiz Türk tarihinin önemli olaylarından birisi olan Sarıkamış harekâtının mükemmel bir şekilde planlandığı ve uygulandığı söylenemez. Harekât esnasında komutan kademesinin tecrübesizlikleri nedeniyle bazı hatalarının olduğu da bir gerçektir. Ancak sırf duygusallıkla veya sadece birine karşı duyduğu kişisel kinin ve öfkenin etkisinde kalarak anılarını yazan bir kişinin ifadelerine dayanılarak, büyük bir tarihi olayın gerçekçi bir şekilde yansıtılmamasına da göz yumulamaz. Harekâtın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere o günün şartları altında yaratılmış kahramanlıkların ve mücadelelerin “tek kurşun atmadan” ibaresi altında kaybolması son derece hatalıdır. Bu şekilde yapılacak bir hata her şeyden önce Sarıkamış Harekâtının zorlu coğrafya ve şartları altında her türlü tahayyülün üstünde fedakarlığın sınırlarını zorlayan kahramanlara karşı bir haksızlık olacaktır. Bu bakımdan harekâtın bütün yönleriyle incelenmesinde fayda vardır. Sarıkamış Harekâtı konusunda son dönemlerde farklı görüşleri yansıtan çalışmalar yapılmaya başlanması olumlu bir gelişmedir. Ancak bu çalışmaların gerçekleri ortaya çıkaracak şekilde derinleştirilmesine ve geleceğe yönelik yararlanılabilir sonuçlar çıkarılmasına ihtiyaç olduğu da bir gerçektir.

KAYNAKLAR

- Aksun, Ziya N. (2008). *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Allen, W.D.E. ve Muratoff P. (1966). *1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi*, Gnkur Basımevi, Ankara.
- Alpar, G. (2015). *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Pelit Yayınları, Konya.
- Alpar, M. (April 2013). *Yabancı Dil Öğretiminde Kültürel Unsurların Önemi*, The Journal of Language Linguistik Studies, Vo. 9, No:1, Ankara.
- Altınbilek, H. ve Kır N. (1993). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, Cilt:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Anadolu Üniversitesi İktisat-İşletme Açıköğretim Fakülteleri, (1998). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, Eskişehir.
- Aydemir, Süreyya Ş (2013). *Makedonya'dan Ortay Asya'ya Enver Paşa*, C-2, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Babacan, H. (2010). “*Sarıkamış Harekâtına Talat Paşa'nın Yaklaşımı*, Zamansız Mahşer: Sarıkamış, Kars Valiliği Kültür Yayınları Dizisi, Kars.
- Bardakçı, M. (2014). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, C. II, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Bölükbaşı, N. (2015). *Sarıkamış Harekâtı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Coşkun, F. (1991). *Meslek Liseleri İçin Tarih*. Ankara.
- Çakmak, F. (1936). *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Genelkurmay Matbaası, Ankara.
- Çolak, M. (2008). *Enver Paşa, Osmanlı Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Eren, Ö. (2005). *Sarıkamış'a Giden Yol*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erickson Edward, J. (2009). *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Demirel, M. (2006). *Sarıkamış'ta Ermeni Olayları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 13 (31).
- Göktepe, C. (2006). "Sarıkamış Harekâtı ve Şehitler Hakkında Bazı Değerlendirmeler" Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu, Ed. Nurhan Aydın, Bakanlar Medya, İstanbul.
- Hafız H. (2014). *Sarıkamış Günlüğü*, Yay. Murat Bardakçı, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İlden Ş. (2011). *Sarıkamış*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İlter, Aziz S. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Yay. Hz. Zekeriya Türkmen-Elmas Çelik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay, Ankara.
- İnönü, İ. (2018). *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- James, D. (2001). *İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, İ. (2006). *1677'den 1920'ye Türkler ve Ruslar Arasında Yapılan Savaş, Barış, Toprak Kayıpları ve Şehitlikler*, Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu, Ed. Nurhan Aydın, İstanbul.
- Kara, K. (1998). *İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8*, İstanbul.
- Kocaoğlu Selim O. (2005). *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Konukçu, E. (30 Aralık 2010) *Sarıkamış Felaketinin Arkasında Ermeni İhaneti Var*, Erzurum Gazetesi, Erzurum.
- Konukçu, E. (2010). *Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum.
- Köprülülü, Ş. (2017). *Sarıkamış*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Köseoğlu, N. (2008). *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Maslovski, E. V. (1935). *General Maslofski'nin Umum Harpte Kafkas Cephesi Eserinin Tenkidi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Mumcu, A. (1991). *Yeni Programa Göre Liseler İçin Tarih*, İstanbul.
- Necefoğlu, H. (1914). *Rus Kaynağına Göre Sarıkamış Harekâtı, Cephenin Öteki Yüzü*, Kratkiy Oçerk Dekahrskoy Operatsü.
- Niccolle, D. (2011). *Askeri Tarih Dizisi*, Çev. Levent Cinemre, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Orbay R. (2009). *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi.
- Özdemir, Y. (2003). *Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü, Sarıkamış Harekâtı*, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum.

Rus Generalin Anlatımı ile Sarıkamış Harekâtı, (2013) Sarıkamışlı Geçmiş Zaman, General Nikolski, Kariyer Yayınları.

Sarıkamış Harekâtı, (1935). Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Sarısaman, S. (1999). “*Birinci Dünya Savaşında Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*”, ATASE, Ankara.

Tekin, E. (2017). *İmparatorluğun Son Kurşunu Enver*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul.

Turan, Ş. (2004) *Türk Devrim Tarihi*, C.I. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Uyar M. ve Erickson, J. E. (2014). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

W.E.D. A. ve Paul M. (1953). *Caucasian Battlefields: A history of Wars on Turco-Caucasian Borders, 1828-1921*, Cambridge University Press.

Yergök, Z. (2006). *Sarıkamış'tan Esarete*, Yay.Haz.Sami Önal, Remzi Kitapevi, İstanbul.

I. Dünya Savaşında Rusların Rolü, (2013). Yapı Kredi Yayınları, Ankara.